

KO'RISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK TASNIFI VA ULARNING IJTIMOY-REABILITATSION AHAMIYATI

Mirzayeva Umidaxon Inamovna

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti

Oligofrenopedagogika yo'nalishi asistent o'qituvchisi

Xojimatova Fotimaxon Sanjarbek qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Maktabgacha ta'lim va maxsus pedagogika fakulteti

Oligofrenopedagogika yo'nalishi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20640886>

Annotatsiya: Ushbu maqolada ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning zamonaviy psixologik-pedagogik va tibbiy-bofunktsional tasnifi atroflicha tahlil qilingan. Maqolada ko'rish qobiliyati turli darajada buzilgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari, xususan, ko'r (ko'zi ojiz) va zaif ko'ruvchi bolalar o'rtasidagi tabaqalanish mezonlari xalqaro standartlar hamda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan inklyuziv ta'lim islohotlari prizmasida yoritilgan. Shuningdek, ko'rish patologiyasiga ega bolalarning kompensator imkoniyatlarini shakllantirishda oligofrenopedagogika va tiflo-pedagogika integratsiyasining o'rni zamonaviy yondashuvlar hamda hayotiy misollar orqali ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ko'rish nuqsonlari, ko'rlar (ko'zi ojizlar), zaif ko'ruvchilar, tiflo-pedagogika, psixologik-pedagogik tasnif, kompensatsiya, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy reabilitatsiya.

Аннотация: В данной статье подробно анализируется современная психолого-педагогическая и медико-функциональная классификация детей с нарушениями зрения. В статье на основе международных стандартов и реформ инклюзивного образования в нашей стране освещены особенности развития детей с различной степенью нарушений зрения, в частности, критерии дифференциации между слепыми (незрячими) и слабовидящими детьми. Также на основе современных подходов и жизненных примеров показана роль интеграции олигофренопедагогики и тифлопедагогики в формировании компенсаторных возможностей детей с патологией зрения.

Ключевые слова: нарушения зрения, слепые (незрячие), слабовидящие, тифлопедагогика, психолого-педагогическая классификация, компенсация, инклюзивное образование, социальная реабилитация.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the modern psychological-pedagogical and medico-functional classification of children with visual impairments. The article highlights the developmental characteristics of children with varying degrees of visual impairment, particularly the criteria for differentiation between blind and visually impaired children, through the prism of international standards and inclusive education reforms implemented in our country. Furthermore, the role of integrating oligophrenopedagogics and typhlopedagogics in shaping the compensatory abilities of children with visual pathologies is demonstrated through modern approaches and real-life examples.

Keywords: visual impairments, blind, visually impaired, typhlopedagogics, psychological-pedagogical classification, compensation, inclusive education, social rehabilitation.

KIRISH (INTRODUCTION)

Jahon miqyosida inklyuziv va maxsus ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, imkoniyati cheklangan bolalarning huquqiy va ijtimoiy himoyasini ta'minlash eng dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Har bir bolaning, uning jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi xususiyatlaridan qat'i nazar, jamiyatning teng huquqli a'zosi sifatida kamol topishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z nutqlarida alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni qo'llab-quvvatlash tizimi haqida to'xtalib, shunday degan edi:

"Biz alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarimizni jamiyatimizning to'laqonli a'zolariga aylantirishimiz, ularning ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi va o'z iqtidorlarini namoyon etishlari uchun barcha sharoitlarni yaratib berishimiz shart. Zero, inson qadri biz uchun har qanday narsadan ulug'dir." [1].

Prezidentimizning ushbu ezgu g'oyalari va tashabbuslari maxsus pedagogika, jumladan, tiflo-pedagogika hamda oligofrenopedagogika sohalari oldiga ulkan vazifalarni qo'yadi. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni erta aniqlash, ularning nuqson darajasini to'g'ri tasniflash va shunga mos ravishda korreksion-pedagogik yordamni tashkil etish ushbu bolalarning ijtimoiy hayotga moslashishida tub burilish yasaydi.

Ko'rish a'zosi inson tashqi muhitdan oladigan axborotning qariyb 85-90% qismini yetkazib berishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham ko'rish tizimidagi har qanday patologik o'zgarish nafaqat idrok etish jarayonini, balki bolaning umumiy psixofizik rivojlanishini, uning nutqi, tafakkuri va fazoviy mo'ljal olish qobiliyatini ham qiyinlashtiradi [2]. Ushbu maqolada ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning tibbiy va pedagogik tasniflari, ularning rivojlanish qonuniyatlari hamda zamonaviy tiflo-texnologiyalar yordamida korreksiyalash masalalari tizimli tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM (MAIN BODY)

1. Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarning tibbiy va psixologik-pedagogik mezonlari

Ilmiy adabiyotlarda va maxsus pedagogika amaliyotida ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar toifasini tasniflashda ikkita asosiy ko'rsatkichga tayaniladi: **ko'rish o'tkirligi (visus)** va **ko'rish maydoni**. Normal ko'rish o'tkirligi \$1.0\$ (shartli birlik) ga teng deb qabul qilingan. Korreksiya qilingan (ko'zoynak taqqan) holatda yaxshi ko'radigan ko'zning ko'rish o'tkirligiga qarab, bolalar asosan ikki katta guruhga ajratiladi:

1. **Ko'rlar (ko'zi ojizlar) (Amaurosis):** Ko'rish o'tkirligi absolyut nolga teng bo'lgan yoki ko'rish o'tkirligi yaxshi ko'radigan ko'zida ko'zoynak bilan \$0.04\$ gacha bo'lgan bolalar.
2. **Zaif ko'ruvchilar:** Yaxshi ko'radigan ko'zida korreksiya bilan (ko'zoynak taqqanda) ko'rish o'tkirligi \$0.05\$ dan \$0.2\$ (yoki \$0.3\$) gacha bo'lgan bolalar [3].

Maxsus pedagogika fanida bolalarning ta'lim jarayonidagi imkoniyatlarini belgilash uchun L.S. Vigotskiy tamoyillariga tayanilgan holda psixologik-pedagogik tasnifdan foydalaniladi [4]. Bu tasnif bo'yicha bolalar ko'rish nuqsonining kompensatsiya qilinish darajasiga ko'ra differensialanadi:

Guruhlar	Ko'rish o'tkirligi diapazoni	Yetakchi idrok qilish a'zosi	Ta'lim olish usuli
Mutloq (absolyut) ko'rlar	\$0\$ (yorug'likni ham sezmaydi)	Taktil (ushlab sezish), eshitish	Brayl tizimi

Guruhlar	Ko'rish o'tkirligi diapazoni	Yetakchi idrok qilish a'zosi	Ta'lim olish usuli
Amaliy ko'rlar	Lorug'likni sezishdan \$0.04\$ gacha	Eshitish, taktil, qisman ko'rish qoldiqlari	Brayl va yirik shriftdagi vizual materiallar
Zaif ko'ruvchilar	\$0.05\$ dan \$0.2\$ – \$0.3\$ gacha	Vizual (ko'rish) idrok yetakchi	Maxsus optika, yiriklashtirilgan darsliklar

Ko'rish nuqsonlarining kelib chiqish vaqtiga ko'ra ham bolalar **tug'ma ko'rlar** va **shikastlanish yoki kasallik tufayli keyinchalik ko'r bo'lgan (orttirilgan)** bolalarga ajratiladi. Tug'ma ko'r bo'lgan bolalarda vizual tasavvurlar umuman shakllanmagan bo'ladi. Orttirilgan guruhda esa (agar bola 3-5 yoshgacha ko'rgan bo'lsa) vizual xotira saqlanib qoladi va bu pedagogik reabilitatsiya jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi [5].

2. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar va sohadagi so'nggi yangiliklar

Bugungi kunda ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar tasnifiga nafaqat tibbiy ko'rsatkich, balki **neyrofiziologik va neyropsixologik yondashuv** ham tatbiq etilmoqda. So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'rish qobiliyati cheklangan bolalarda bosh miya yarim sharlari po'stlog'ining ko'rish markazlari sensor deprivatsiya (axborot yetishmasligi) sharoitida o'z funksiyasini eshitish va taktil markazlariga "bo'shatib beradi". Bu hodisa **neuroplastiklik** deb ataladi [6].

Tadqiqotchi V.Z. Deniskina o'z ishlarida zaif ko'ruvchi bolalarni o'qitishda faqatgina darsliklarni yiriklashtirish yetarli emasligini, balki ularda tabaqalashtirilgan yorug'lik rejimini ta'minlash va ranglarni ajratish patologiyalarini (masalan, daltonizm yoki axromaziya) hisobga olish lozimligini isbotlagan [7]. Hozirgi kunda xalqaro amaliyotda ko'rish nuqsonlari bilan birga intellektual yetishmovchilik (oligofreniya) uyg'unlashgan murakkab nuqsonli (ko'p funksiyali patologiyali) bolalar tasnifi alohida o'rganilmoqda. Bunday bolalarga ta'lim berishda ham oligofrenopedagogik, ham tiflo-pedagogik metodika sintez qilinadi.

Sohadagi eng so'nggi texnologik yangiliklardan biri – bu **"Sun'iy intellekt va kompyuterli ko'rish" (Computer Vision)** tizimlarining maxsus ta'limga kirib kelishidir. Bugungi kunda ko'r bolalar uchun matnlarni ovozga aylantiruvchi dasturlar (masalan, JAWS, NVDA) va aqlli ko'zoynaklar (OrCam MyEye) yaratilgan bo'lib, ular bolaning vizual dunyoni cheklangan holda bo'lsa-da, mustaqil idrok etishiga yordam bermoqda [8].

3. Hayotiy misollar va amaliy tahlil

Ko'rish nuqsoni bo'lgan bolalarning to'g'ri tasniflanishi va ularga individual yondashilganligi tufayli erishilgan yutuqlarni hayotiy misollarda ko'rishimiz mumkin.

Hayotiy misol 1 (Kompensatsiya kuchi):

Toshkent shahridagi maxsus maktab-internat tarbiyalanuvchisi bo'lgan, tug'ma amaliy ko'r (ko'rish o'tkirligi \$0.02\$) bo'lgan Asilbek ismli bolaning eshitish va sensor sensor-matritsalar o'ta yuqori darajada rivojlangan. Maxsus pedagoglar uning taktil va akustik xususiyatlarini to'g'ri baholab, Brayl tizimida musiqiy notalarni o'rgatishgan. Bugungi kunda u xalqaro tanlovlar g'olibi va fortepiano ijrochisi hisoblanadi. Bu holat L.S. Vigotskiyning "Nuqson ijobiy kompensatsiyani keltirib chiqaradi" degan tezisining yorqin isbotidir.

Hayotiy misol 2 (Noto'g'ri tasniflash asoratlari):

Amaliyotda pedagogik diagnostikaning xatosi tufayli zaif ko'ruvchi (ko'rish o'tkirligi \$0.08\$) bo'lgan Sevinch ismli qizaloq o'z vaqtida maxsus ko'rikdan o'tkazilmay, umumta'lim maktabiga berilgan. U doshadagi yozuvlarni ko'rmagani va tengdoshlaridan orqada qolgani sababli, o'qituvchilar tomonidan "intellektual zaif" (oligofren) deb noto'g'ri baholangan. Keyinchalik, hududiy Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya (TPPK) ko'rigidan so'ng, uning intellekti mutloq sog'lom ekanligi, muammo faqatgina ko'rish o'tkirligida ekanligi aniqlandi. Maxsus korreksion sinfga o'tkazilib, yirik shriftdagi darsliklar va optik vositalar bilan ta'minlangach, u o'zlashtirish bo'yicha sinfda eng oldingi qatorga chiqdi. Bu misol bolani to'g'ri tasniflash naqadar hayotiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

4. Tiflo-pedagogik reabilitatsiya va korreksion ishlar tizimi

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarning asosiy maqsadi – ularni mustaqil hayotga tayyorlash va ijtimoiy integratsiyani ta'minlashdir. Ushbu jarayon quyidagi muhim yo'nalishlarni qamrab oladi [9]:

1. **Fazoviy mo'ljallashni o'rgatish:** Ko'r bolalar uchun maxsus oq tayochalar (White Cane) va GPS-navigatsiya tizimlari yordamida harakatlanish ko'nikmalari shakllantiriladi.
2. **Mayda motorikani rivojlantirish:** Brayl yozuvini samarali o'zlashtirish uchun barmoqlar sezgirligini oshiruvchi mashqlar, mozaika va loy ishlari olib boriladi.
3. **Ko'rish idrokini rivojlantirish (zaif ko'ruvchilar uchun):** Ranglarni farqlash, shakllarni guruhlash va vizual diqqatni jamlash mashqlari o'tkaziladi [10].

XULOSA (CONCLUSION)

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalarni ilmiy asoslangan holda tasniflash – ularga samarali ta'lim berish va ularni ijtimoiy reabilitatsiya qilishning poydevoridir. Nuqsonning chuqurligi, kelib chiqish vaqti va bolaning kompensator imkoniyatlarini aniq bilish pedagogga individual rivojlanish dasturlarini tuzish imkonini beradi.

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, har bir alohida ehtiyojli bolaning qadr-qimmatini va huquqlarini ta'minlash jamiyatimizning ma'naviy darajasini belgilaydi. Zamonaviy fan va texnologiyalar, xususan, neyroplastiklik yutuqlari va raqamli tiflo-texnik vositalar to'g'ri qo'llanilganda, ko'rishdagi har qanday og'ir nuqsonni ham sezilarli darajada kompensatsiya qilish mumkin.

Oligofrenopedagoglar va tiflo-pedagoglarning asosiy vazifasi nafaqat nuqsonni korreksiyalash, balki bolaning ichki iqtidori va yashirin imkoniyatlarini yuzaga chiqarish orqali ularni jamiyatning faol va baxtli a'zosiga aylantirishdan iboratdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – B. 142-145. (*Kirish qismidagi iqtibos va tahlil uchun foydalanildi*).
2. Mamatov X.A. Maxsus pedagogika va defektologiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B. 88-94. (*Ko'rish a'zosi patologiyasining umumiy ta'siri bo'yicha ma'lumotlar asosiy qismning 1-bandida keltirildi*).
3. Yermakov V.P., Yakunin G.A. Razvitie, obuchenie i vospitanie detey s narusheniyami zreniya. – Moskva: Prosveshchenie, 2000. – S. 45-52. (*Ko'rish o'tkirligi normalari va jadval ma'lumotlari uchun asos bo'ldi*).
4. Vigotskiy L.S. Sobranie sochineniy: Tom 5. Osnovi defektologii. – Moskva: Pedagogika, 1983. – S. 112-120. (*Nuqsonlarning kompensatsiyasi nazariyasi va psixologik-pedagogik tasnif qismida foydalanildi*).

5. Nazarova N.M. Specialnaya pedagogika: Uchebnik dlya studentov visshix uchebnix zavedeniy. – Moskva: Akademiya, 2011. – S. 204-211. (*Tug‘ma va orttirilgan ko‘rlik tasnifida qo‘llanildi*).
6. Merabet L.B., Pascual-Leone A. Neural reorganization and plasticity of the visual cortex in the blind. *Nature Reviews Neuroscience*, 2010, No 11, pp. 44-52. (*Neyroplastiklik va sensor deprivatsiya haqidagi ilmiy yangiliklar qismida foydalanildi*).
7. Deniskina V.Z. Osobennosti obucheniya sotsialno-bitovoy orientatsii detey s narusheniyami zreniya. – Moskva: iPr Media, 2012. – S. 76-85. (*Zaif ko‘ruvchi bolalarning darslik rejimlariga oid tahlilda foydalanildi*).
8. Hersh M.A., Johnson M.A. Assistive Technology for Visually Impaired and Blind People. – London: Springer-Verlag, 2008. – pp. 192-205. (*Sun‘iy intellekt va aqlli ko‘zoynaklar haqidagi texnologik yangiliklarda foydalanildi*).
9. Po‘latova Sh.K. Tiflo-pedagogika: Ko‘rishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalash metodikasi. – Farg‘ona, 2019. – B. 63-71. (*Korreksion ishlar tizimi va mayda motorika bo‘limida qo‘llanildi*).
10. Soliyeva M.S. Inklyuziv ta‘lim sharoitida murakkab nuqsonli bolalarni diagnostika qilish. // *Pedagogik mahorat*, 2022, №4, B. 104-109. (*Hayotiy misollardagi TPPK komissiyasi tahlili va metodik tavsiyalar qismida foydalanildi*).